

PATRIMONI INDUSTRIAL DEL PORT DE SAGUNT



QUADERN DIDÀCTIC



Disseny del quadern i maquetació

José Ruiz

Textos i disseny d'activitats

Cristina Baena Tomás

Sonia Garcés Romero

Assessorament lingüístic

Gabinet de Promoció del Valencià. AVIVA

Sagunt

Edita

APIVA

1^a edició: setembre 2017

Col.labora

Ajuntament de Sagunt

Fotografies

Departament de Turisme. Ajuntament de Sagunt

(JuanHiguera, Jose Luis Lozano, Paco Agudo)

Fundació de la Comunitat Valenciana de

Patrimoni Industrial del Port de Sagunt

Cristina Baena Tomás

Diana Sánchez Mustieles

ISBN: 978-84-697-6135-9



Aquesta obra està sota una llicència de Creative Commons
Reconeixement-NoComercial-SinObraDerivada 4.0 Internacional

/03 “Ser Patrimoni del món.”**/05 La història****/07 Patrimoni Industrial****/24 Activitats****/37 Bibliografia i webgrafia**

Ser patrimoni del món.

L'Ajuntament de Sagunt ha començat a treballar per a elaborar una candidatura perquè el patrimoni històric i industrial de la ciutat siga considerat patrimoni del món, és a dir, de la humanitat. Això vol dir que la UNESCO, que és l'Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura, considere que tenim un llegat tan excepcional que ha de ser de tots i ha de preservar-se a través dels anys com un testimoni únic, excepcional, de la humanitat. Les Corts Valencianes, per unanimitat, van declarar Sagunt com a Capital Valenciana de la Romanització. La ciutat històrica d'Arse/ Saguntum a través del port antic del Grau Vell va ser un empori comercial o lloc on comerciaven persones de diferents cultures -ibers, grecs, fenicis, romans- que es va integrar de manera pionera en les grans cultures del Mediterrani. El procés de romanització de la ciutat va ser també pioner i pacífic, basat en la convivència entre els ibers i els romans.

Este ha sigut un primer pas molt important en el reconeixement de la ciutat. També tenim testimonis de l'Edat Mitjana, com és el cas del barri jueu del nucli antic. Es tracta d'un dels barris jueus -amb una espectacular necròpolis o cementeri- millor conservats del País Valencià. Però Sagunt té també un important patrimoni industrial en el nucli del Port. És un exemple únic de ciutat factoria del segle XX lligada a la fabricació del ferro i de l'acer des de la seua fundació a principi del segle XX. L'Alt Forn número 2, el barri obrer o les antigues naus industrials són empremtes d'un passat que tots hem de conèixer i aprendre a valorar. Som una ciutat de ciutats, amb una gran diversitat històrica i social. A més, este procés d'elaboració de la candidatura per a ser Patrimoni de la Humanitat ha de servir per conèixer el nostre patrimoni, fer-lo valdre i estimar-lo. Únicament des del coneixement podrem valorar-lo i estimar-lo.

Antoni Gómez Giménez
Assesor de Cultura de l'Ajuntament de Sagunt



DIDÀCTICA DEL PATRIMONI INDUSTRIAL

La didàctica del patrimoni industrial permet subratllar els valors identitaris i les actituds de tolerància cap a les diverses formes de vida i cultures, així com la generació de coneixement a través del seu ús com a procediment per a la interpretació i l'anàlisi de les societats històriques i presents. La seua finalitat ha de facilitar la comprensió de l'alumnat del procés d'evolució històrica, amb el patrimoni com a eix narratiu dels canvis en maneres de vida, organització política, econòmica i social.

El coneixement del patrimoni cultural no constitueix una fi en si mateix, sinó que més aviat és un mitjà que es pot utilitzar per a incidir en les formes i en les característiques de les relacions socials. I és ací on és necessària una didàctica del patrimoni per a fer-lo comprensible, donar-li sentit i aprofitar el seu potencial educatiu.

L'ensenyament del patrimoni industrial facilita el coneixement i la comprensió de la industrialització, atenent a la seua història tècnica, social i a la seua transcendència cultural, simbòlica i pràctica. El seu valor pedagògic se centra en tres eixos: tecnològic, social i ambiental, que confereixen al patrimoni industrial una interdisciplinarietat fonamental per a qualsevol procés formatiu.

El patrimoni industrial és testimoni d'una època històrica, que no per ser tan pròxima manca d'importància. Guarda en la seua memòria i reflecteix fidelment l'evidència del treball de les persones, els condicionaments econòmics i tècnics que han donat lloc a una cultura del treball i han contribuït a formar la identitat dels grups socials involucrats en les diferents activitats productives. Com anunciava Unamuno, el desenvolupament industrial seria un revulsiu que faria canviar les idees.

Aquest patrimoni ha sigut, fins fa poc, un desconegut per a una gran part de la societat, a causa d'aqueix caràcter utilitari que s'ha volgut reservar per als elements industrials i que ha provocat que, una vegada en desús, s'abandoni i el seu valor quede minvat a ruïna, ferralla o a terreny especulatiu en molts casos. L'interés pel patrimoni industrial requereix un alt grau de consciència i sensibilització en la mesura que falta tradició didàctica i que, en si mateix, comprén una complexitat en la qual estan presents factors històrics, socials, tecnològics, econòmics, estètics, etc.

La finalitat d'aquesta proposta didàctica és sensibilitzar la comunitat educativa del municipi de Sagunt sobre el seu patrimoni industrial, treballant a través de recursos didàctics la seua valoració com a element de memòria col·lectiva i com a eix vertebrador en la construcció del territori a través de nous usos culturals, socials i educatius.

CURS

5é-6é Primària

Susceptible de ser utilitzada en els nivells anteriors (3r-4t Primària) i posteriors (1r-2n ESO), adaptant els continguts a les activitats proposades.

OBJECTIUS

- Reconèixer els elements que configuren el patrimoni industrial material i immaterial.
- Comprendre la història local i sentir-la com a pròpia.
- Valorar la seua importància en el context de l'època i la seua vigència en l'actualitat, com a element identificador de la nostra cultura i territori.
- Desenvolupar actituds de respecte, protecció i conservació del nostre patrimoni industrial.
- Conèixer experiències de reutilització d'espais patrimonials industrials.

CONTINGUTS

Bloc 1. Història de la ciutat-factoria del Port de Sagunt: origen, etapes, reconversió industrial.

Bloc 2. Patrimoni industrial del Port de Sagunt: cronologia, tipologia de béns immobles.

Bloc 3. Repensar el patrimoni industrial del Port de Sagunt: memòria col·lectiva, eines participatives per la recuperació i posada en valor del patrimoni industrial del Port de Sagunt.

METODOLOGIA

Aquests objectius es posaran en pràctica o s'aconseguiran per mitjà d'un quadern didàctic i una visita guiada.

1. Quadern didàctic per a professorat i alumnat. Es treballaran els blocs de continguts amb les activitats del quadern didàctic, que s'articulen amb la visita guiada, de forma prèvia, durant i posteriorment; i la informació reunida en el

quadern didàctic juntament amb la realització de diferents activitats, que s'articulen en relació a la visita guiada, prèvia, durant i posteriorment.

•ACTIVITATS PRÈVIES

Identificatiu verd

Bloc 3 de continguts

Les activitats es realitzaran en classe abans de la realització de la visita guiada, fent ús del glossari de l'annex.

Convidarem l'alumnat a desenvolupar la seua pròpia definició de patrimoni industrial i a treballar el concepte de memòria col·lectiva, implicant el seu entorn familiar i d'amistats.

•ACTIVITATS DURANT LA VISITA

Identificatiu taronja

Bloc 1-2 de continguts

L'activitat s'elaborarà en finalitzar la visita guiada, en l'enclavament del Forn Alt número 2.

L'alumnat haurà d'observar l'element patrimonial i respondre unes preguntes sobre l'element.

•ACTIVITATS POSTERIORIS A LA VISITA

Identificatiu blau

Bloc 1-2 de continguts

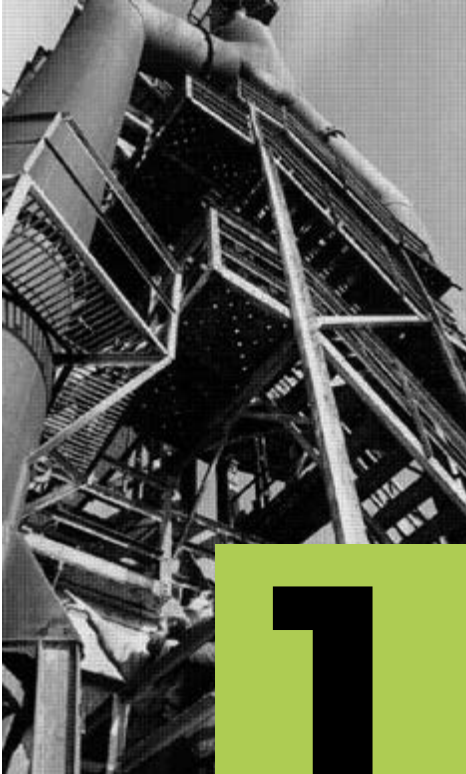
Les activitats es realitzaran en classe després de la visita guiada.

L'alumnat, amb la informació oferida en el quadern i en la visita guiada, realitzarà exercicis de relació i comprensió escrita.

2. Xarrada i visita guiada al patrimoni industrial del Port de Sagunt.

Blocs de continguts: 1-2-3

Descobrirem el paper de la fàbrica com a lloc de treball i de producció, com a espai arquitectònic i espai social.



LA HISTÒRIA

D'arrels familiars en Las Encartaciones (Biscaia), però nascut a Castro Urdiales, Ramón de la Sota y Llano va heretar de son pare negocis miners i en 1881 es va associar amb Eduardo Aznar de la Sota per crear el grup empresarial Sota y Aznar. En 1886, tots dos van començar a explotar la mina Ceferina, mentre mantenien activitats empresarials per separat: Ramón administrava alguns vaixells de Martínez Rivas, i Eduardo portava la gerència de la Compañía Bilbaína de Navegación. En 1889 van ampliar els seus negocis marítims amb vaixells propis i en 1893 van fundar la mina Sierra Alhamilla a Almeria, de similar organització a la Ceferina. En 1896, el grup Echevarrieta y Larrínaga centra el seu interès empresarial en els jaciments de mineral de ferro de la zona de Sierra Menera, compartida per les poblacions de Setiles (Guadalajara) i Ojos Negros (Terol). En 1899 intenten engegar el projecte miner, però davant la falta de suports econòmics i infraestructures de transport decideixen negociar amb l'empresa basca Sota y Aznar, amb experiència en empreses mineres i posseïdors d'una important flota, Euskalduna. Aquestes negociacions convergiran en un acord signat per Ramón de la Sota i Cosme Echevarrieta a l'agost de 1900 en la ciutat de Bilbao, pel qual aquest últim arrendava al grup Sota y Aznar 1.569 hectàrees dels jaciments miners, que es comprometia a instituir una Societat Anònima per a tal efecte. La creació d'aquesta empresa minera –Companyia Minera Sierra Menera (CMSM)– va crear una gran expectació, amb 635 accionistes que en subscrigueren participacions. Sota i Aznar tindrien sota el seu comandament el consell d'administració i la gerència de l'empresa, i els paquets més grans d'accions, amb la qual cosa s'asseguraven una

política de control empresarial semblant a la resta de les societats del seu grup. La direcció i coordinació del projecte de la Companyia Minera Sierra Menera (CMSM) van recaure en Eduardo Aburto Uribe, els estudis preliminars per al traçat del ferrocarril i de l'embarcador els va realitzar el capità d'enginyers Eusebio Jiménez, i els projectes d'ambdues obres van ser signats i presentats per Luis Cendoya a Bilbao, pel juny de 1901. Des de l'any 1900 fins a 1909 es van escometre les obres de les diverses infraestructures que constituïen el projecte global de la Companyia Minera Sierra Menera (CMSM): construcció d'un ferrocarril de 204 km de trajecte per a transportar el mineral des d'Ojos Negros (Terol) i Setiles (Guadalajara) fins al mar Mediterrani; l'embarcador i una factoria per al rentat del mineral. En 1902 es van concedir les llicències per a la construcció del ferrocarril i de l'embarcador. L'any 1907 fou l'enlairament comercial de la CMSM, ja que en aquesta data salpa el primer vaixell carregat de mineral cap a la Gran Bretanya, encara que aquest havia sigut traslladat pel ferrocarril de la Companyia Central d'Aragó; no obstant això, al juliol del mateix any arriba al Port de Sagunt el primer tren miner transportat pel ferrocarril de la CMSM des d'Ojos Negros, format per una màquina i 15 vagons de 20 tones cadascun. Des de l'any 1909 fins a 1913 la CMSM gaudeix dels seus millors anys, a causa de l'arribada de noves inversions i dels excel·lents nivells de producció i exportació de mineral de ferro.

Aquesta situació de bonança econòmica va comportar necessàriament la construcció de nous edificis dotacionals fabrils i la creació d'una trama urbana i d'habitatges per a la plantilla, que fins al moment havia viscut en assentaments disposats al voltant de les instal·lacions industrials. La I Guerra Mundial va portar un context favorable per al grup de Sota i Aznar: Espanya no hi participava i es preveia que, al seu torn, Europa hauria de fer front al repte d'una reconstrucció industrial dels països contendents i necessitaria proveir-se de productes siderúrgics. En 1917 es funda la Companyia Siderúrgica del Mediterrani (CSM), amb un capital de 100 milions de pessetes i amb la participació de Sota y Aznar, Euskalduna i Echevarría y Larriñaga. El seu objecte social era construir i explotar a Sagunt un establiment siderúrgic per a la fabricació i elaboració de ferros i acers, i les altres operacions relacionades. Durant els anys 20, la siderúrgia saguntina va aconseguir els més alts nivells en la producció de ferro, acer i laminats. Durant els anys d'entreguerres, la ciutat-fàbrica comença a créixer sobretot per l'arribada d'emigrants de poblacions valencianes, Aragó, Andalusia, Múrcia i País Basc. Els problemes econòmics de Sota i Aznar van començar amb el tancament de la frontera italiana a la seua producció siderúrgica, la qual cosa els va portar a lluitar pel mercat nacional. La dedicació d'Euskalduna a la fabricació del material ferroviari i la ràpida demanda de reparacions i noves naus de la naviliera Sota y Aznar van salvar la situació de les drassanes, però no la de la Companyia Siderúrgica del Mediterrani, que va haver de tancar a causa dels efectes de la Gran Depressió de

1929, igual que la CMSM, que va haver de detindre l'explotació minera fins al final de la Guerra Civil. L'alçament militar en contra de la II República Espanyola va coincidir amb la col·lectivització obrera de les empreses de Sota. La factoria va quedar socialitzada i es va mantindre així fins que uns mesos després l'ordre republicà i constitucional fou restablert. Amb la instal·lació d'un govern del Front Popular en l'Ajuntament de Sagunt, la Companyia Siderúrgica del Mediterrani (CSM) va reprendre la producció i es va convertir en un dels principals productors d'armes per a la causa republicana, passant a denominar-se Fàbrica Número 15 de la Sotssecretaria d'Armament, per la qual cosa va ser bombardejada per les naus i per l'aviació alemanya i italiana.

Ramón de la Sota va morir a Getxo (Biscaia) a l'agost de 1936, uns dies després de l'alçament militar contra la República, just quan estava preparant el seu exili a França. L'empresari havia participat activament en la formació del Partit Nacionalista Basc (PNV) finançant les seues activitats com a benefactor econòmic, i al juny de 1937, després de la caiguda de Bilbao en mans del bàndol nacional, els béns de la família de De la Sota van ser confiscats.

La fi de la guerra va suposar l'absorció de la CSM per Altos Hornos de Vizcaya (AHV), que va començar la reconstrucció i reparació de la siderúrgia saguntina, quasi destruïda pels bombardejos del bàndol nacional durant la guerra.

Les instal·lacions es van mantindre infrautilitzades durant diversos anys, principalment per la falta de materials, que van haver de ser importats enmig d'una recessió econòmica provocada per la II Guerra Mundial i l'autarquia franquista. La companyia va recuperar els mercats europeus i la provisió de materials a partir d'intervencions dels anys cinquanta. Amb l'arribada dels anys seixanta, la intervenció estatal es va desenvolupar a través del Pla Siderúrgic Nacional de 1964, fet que canviaria l'escenari de la siderúrgia espanyola privada, que veia com des de l'estat franquista es creaven empreses siderúrgiques com ENSIDESA., controlades per l'INI.

En 1971 es va constituir a Sagunt Alts Forns del Mediterrani (AHM), pensada per a obtindre 6 milions de tones d'acer per mitjà

de la introducció de la laminació en fred i en calent i la renovació de les instal·lacions de la capçalera, i en 1972 l'adjudicació a la nova entitat de la construcció i explotació de la IV Planta.

La crisi mundial del petroli de 1973 va ser el detonant de la reconversió industrial, que en els anys 80 va portar el desmantellament i tancament d'Alts Forns del Mediterrani. De les tres fases que preveia el projecte de la IV Planta Siderúrgica Integral només es va dur a terme el cicle de laminació en fred, ja que el 6 de juny de 1983 es va signar el Decret-Llei de Reconversió de la Siderúrgia Integral, que comportà el tancament d'AHM en 1984, després d'un any de lluites per part dels treballadors i treballadores que va comptar amb el suport de la majoria de la població de la ciutat.



2/



PATRIMONI INDUSTRIAL

La història del Port de Sagunt es troba impresa en els béns industrials que es van conservar després del desmantellament de la siderúrgica, deutors d'aquella ciutat-fàbrica, i que en l'actualitat conformen el seu patrimoni industrial. Partint de la identificació entre família i empresa, el grup de Sota i Aznar construirà un discurs paternalista industrial que es veurà reflectit en la societat i en el seu patrimoni, a través del qual dotarà la plantilla i les seues famílies dels serveis i infraestructures necessàries per al seu acomodament al costat de la fàbrica.

Els béns industrials del Port de Sagunt poden adscriure's al període de la Gran Indústria de l'arquitectura industrial. El desenvolupament de nous sectors, fruit de la Segona Revolució Industrial, juntament amb la liberalització de la producció, comportarà una nova manera de concebre l'edifici industrial, un nou prototip de tipologia arquitectònica per a contindre processos metal·lúrgics: nau amb suports metàl·lics o de formigó, coberta metàl·lica a dues aigües i murs de fàbrica, la qual cosa permetrà un major aprofitament de la llum i flexibilitat a l'hora d'ampliar les instal·lacions fabrils.

El conjunt patrimonial industrial actual es compon de béns immobles, mobles i immaterials, tals com elements d'enginyeria, arquitectures fabrils, habitatges, edificis de serveis, arxiu d'empresa, memòria del treball...

Hospital vell



Es va construir a la fi de la primera dècada del segle XX per a acollir dependències d'oficines, habitatges d'especialistes en enginyeria i serveis hospitalaris. En contrast amb la resta dels edificis de promoció empresarial, mostra una arquitectura inspirada en les construccions angleses, amb el realçament de les obertures a través d'arcs escarsers com a tret més característic, el caràcter bicolor de l'edifici i el disseny de les escales d'accés als habitatges.

Nau de Tallers Generals



La seua edificació es remunta a 1919, però és en 1930 quan adquireix pràcticament la seua dimensió i fisonomia actuals. Es tracta d'un immoble configurat com un gran espai únic rectangular situat al costat del port d'embarcament del mineral. Inicialment, les naus centrals estaven destinades a caldereria i reparació de locomotores, mentre que les laterals es dedicaven a la fosa i ajust, fins que en 1957 es destinaren a nous tallers de maquinària i serveis adjacents. Les quatre naus constitueixen un conjunt unitari i diàfan, solament separades per quatre fileres de pilars de formigó en la seua part més antiga i acer laminat en la seua fase final de construcció. A partir de 1965 totes

aquestes naus van ser destinades a taller de fosa. Exteriorment el seu aspecte està determinat per les quatre naus, les centrals de major alçada que les laterals, unides sense solució de continuïtat en l'interior, amb coberta a doble vessant i rematades en el vèrtex per respiradors per a l'evacuació de gasos i la renovació d'aire. Les façanes combinen rajola roja, murs de maçoneria i detalls ornamentals de boles que doten l'edifici d'un marcat caràcter artístic.

Nau magatzem de Efectes i Recanvis

Es va construir en 1927 amb la finalitat d'emmagatzemar les matrius i els recanvis de peces utilitzades en la maquinària siderúrgica. El seu aspecte arquitectònic és molt similar per tipologia, materials i llenguatge arquitectònic i estilístic a l'immoble de Tallers Generals. La seua unitat estilística va unida a l'època de construcció: l'ús de grans finestrals verticals des del sòcol rematats en arc de mig punt, coberta a doble vessant, l'ús diferenciat de materials assignats a cada part de l'edifici, o la característica

presència de rajola roja cara vista en les arcades i obertures, així com en les pilastres i reforços de les cantonades de l'estructura exterior. L'interior se subdivideix en dues estructures porticades de formigó armat, situades a banda i banda de la via fèrria que travessava la nau. Es configuren dues andanes d'emmagatzemament laterals, amb altures diverses, on per mitjà d'un pont grua es transportava el material.



Forn Alt número 2

La seua construcció va començar en 1922, i s'obtingué la primera colada de ferro el 26 de juny de 1926. Formada per mineral de ferro, carbó de coc i calcària, era el pas previ a l'obtenció de l'acer. La seua vida productiva va finalitzar el 24 de març de 1984 amb l'última colada i tancament, i és l'únic dels tres forns alts que va sobreviure al desmantellament i enderrocament de la siderúrgia. El seu funcionament va ser intermitent segons les vicissituds i conjuntures històriques i empresarials. El forn va estar parat des de 1930 fins a 1941, i posteriorment va patir diverses modificacions. En 1961 va ser derrocat i reconstruït des dels fonaments, i mantingué la seua activitat fins a 1984. En 1992 va començar la seua rehabilitació amb finalitats didàctiques, amb l'objectiu de comprendre com es va construir i com funcionava. L'any 2012, la rehabilitació signada pels arquitectes Carmel Gradolí i Tato Herrero va rebre el premi Europa Nostra.

El Forn Alt número 2 fa 64 metres d'alçada. De la seua estructura originària s'han conservat els fonaments, el cresol, les caixes de refrigeració, les passarel·les d'accés a la boca del tragant, el tub, les grans toveres d'injecció d'aire calent i els tubs d'evacuació de fums i gasos. El skip de càrrega dels materials va ser reconstruït en la rehabilitació.



Església Parroquial de Nostra Senyora de Begonya

En 1928, l'arquitecte bilbaí Ricardo de Bastida va rebre l'encàrrec de dissenyar una església per a una població creada ex novo, per a la qual va seguir els cànons estilístics de la Basílica Nuestra Señora de Begoña de Bilbao. Tal influència és ben palesa en la configuració piramidal de la façana i en els remats de torretes i pinacles.

Construïda en formigó l'any 1929, es tracta d'una edificació de tipus basilical, amb tres naus (la central més ampla i alta que les laterals) i un saló parroquial annex.

L'interior respon a línies clàssiques neore-

naixentistes, a excepció dels retaules que segueixen línies més barroques. En la façana principal s'introdueixen elements historicistes d'estil barroc com ara volutes, pinacles, torretes piramidals i òculs ovalats, i destaca l'estructura balconada del campanar. Les façanes laterals mostren pilastres i obertures rectangulars. La Casa Abadia annexa, d'alçada similar a la nau central, té influències de l'arquitectura tradicional basca.



Economat o Cooperativa de Productors d'AHV



El seu origen es remunta a l'anomenada Casa del Marino, construïda per la Companyia Minera de Sierra Menera per a hostalatge de les tripulacions dels vaixells que arribaven al port. En 1917, amb la formació de la Companyia Siderúrgica del Mediterrani, es va transformar en economat o cooperativa de productors. Ampliat en 1954 sota el patrocini d'Altos Hornos de Vizcaya, aquest emblemàtic edifici és un clar exemple del paternalisme empresarial que practicava el grup de Sota i Aznar.

Casino Recreatiu



En els seus inicis, aquest edifici es va destinar a allotjament dels enginyers solters i a funcions de gerència de l'empresa, i acollia actes oficials i reunions del Consell d'Administració de la Companyia Siderúrgica del Mediterrani. Es té constància de la seua existència amb anterioritat a 1928. El seu estil arquitectònic és senzill i directament relacionat amb el caràcter de les construccions funcionals i administratives de l'empresa. La seua disposició està organitzada en planta amb diverses dependències entorn d'un atri o pati central cobert que fa de saló principal o pista coberta de ball amb accés propi. Les dependències contigües

són el recinte del bar, una petita biblioteca i sala de lectura. En el primer pis es trobaven els despatxos i la resta de dependències. El jardí del Casino té forma quadrangular, en el qual les illes enjardinades emmarquen una pista de ball descoberta amb pèrgola i escenari al fons sud per a la celebració de concerts i actes, així com també una zona de bancs i taules al voltant de la pista.

Oficines Generals

En 1921, la Companyia Siderúrgica del Mediterrani va decidir construir un equipament d'oficines per a administració i gerència de l'empresa. A l'interior es disposaven les dependències d'oficines de la CMSM, CSM, Naviera Sota y Aznar i l'administració de duanes. Tot i la seua aparent senzillesa exterior, relacionada amb l'austeritat de construccions ferroviàries i siderúrgiques, a l'interior es troba un cert luxe de materials i estructures ornamentals. A partir de la dècada dels cinquanta es va fer necessària una ampliació d'aquest equipament administratiu, per això es va edificar un immoble d'oficines annex.



Ciutat-Jardí de la Gerència

Els seus orígens com a zona d'habitatge qualificat i residencial es remunten a 1907, quan es van construir els primers xalets per a allotjar les autoritats que gestionaven l'embarcador. El conjunt actual respon a la dècada dels vint. La seua existència es deu a una calculada intenció de recrear aspectes de les condicions de vida dels quadres directius del País Basc, tant en l'aspecte arquitectònic com en l'entorn enjardinat i residencial.

El conjunt de la Ciutat-Jardí de la Gerència està constituït per un total de 22 xalets o habitatges residencials que contribueixen a distingir els tres nivells de segregació classista d'edificació en el conjunt d'aquesta

factory-town: els habitatges obrers en barriades; la zona de xalets adossats en les vores urbanes del recinte de la Gerència construïts als anys 50, destinats a quadres mitjans de l'empresa, i les mansions residencials per a alts quadres directius. Especialment valuosa és la riquesa i diversitat de recursos artístics utilitzats en el disseny arquitectònic d'aquests immobles. Els d'edificació més antiga responen a una profusió d'elements decoratius eclèctics a tenor de les cornises en els finestrals, balconades escairades en xamfrà, brancals columnats, existència d'atris o vestíbuls enjardinats.

Barri Obrer

Construït a partir de la instal·lació de la CSM en 1917, es plantejava com a habitatges per a les treballadores i treballadors de confiança que no aconseguien el rang professional d'enginyer, per intentar pal·liar els greus problemes d'habitatge i les pèssimes condicions sanitàries en què vivia una gran part de la plantilla de l'empresa. Les dates de construcció van del 1917 al 1921, i podria adscriure's la seua autoria a Luis Cendoya, a qui també s'atribueix l'edifici de l'Antic Hospital. Les construccions del Barri Obrer són pràcticament totes unifamiliars amb un petit pati que dona als carrers, i els únics elements decoratius són els arcs escarsers de les obertures que recauen al pati



Sanatori

Edifici construït per l'empresa Altos Hornos de Vizcaya en 1949, envoltat de jardins que es mantenen en línies generals. L'hospital, destinat principalment per a les persones que treballaven en l'empresa siderúrgica i de la Companyia Minera de Sierra Menera, va allargar la seua activitat fins a 1984. Els antics xalets del seu entorn eren utilitzats pels metges de l'hospital.



GLOSARI

Patrimoni familiar

Està constituït per aquells objectes valuosos, tradicions, cognoms i trets característics que distingeixen unes famílies d'unes altres.

Patrimoni Cultural UNESCO

Comprén les obres de artistes, arquitectes, músics, escriptors i savis, així com les creacions anònimes sorgides de l'ànima popular, i el conjunt de valors que donen sentit a la vida, és a dir, les obres materials i no materials que expressen la creativitat d'un poble, la llengua, els ritus, les creences, els llocs i monuments històrics, la literatura, les obres d'art, els arxius i biblioteques.

Patrimoni de la Humanitat o Patrimoni Mundial

Títol conferit per la UNESCO a llocs específics del planeta (siguen bosc, muntanya, llac, cova, desert, edificació, complex arquitectònic, ruta cultural, paisatge cultural o ciutat) que han sigut proposats i confirmats per a la seua inclusió en la llista mantinguda pel Programa Patrimoni de la Humanitat, administrat pel Comité del Patrimoni de la Humanitat, compost per 21 estats membres als quals tria l'Assemblea General d'Estatos Membres per un període determinat.

Patrimoni Industrial. Pla Nacional de Patrimoni Industrial, 2011

Conjunt dels béns mobles, immobles i sistemes de sociabilitat relacionats amb la cultura del treball que han sigut generats per les activitats d'extracció, de transformació, de transport, de distribució i gestió generades pel sistema econòmic sorgit de la Revolució Industrial. Aquests béns s'han d'entendre com un tot integral compost pel paisatge en el qual s'insereixen les relacions industrials en què s'estructuren, les arquitectures que els caracteritza, les tècniques utilitzades en els seus procediments, els arxius generats durant la seua activitat i les seues pràctiques de caràcter simbòlic. [...] Així mateix, delimita que "es considera Bé Industrial cadascun dels elements o conjunts que componen el Patrimoni Industrial, i es pot distingir entre béns immobles, mobles i immaterials.

Entre els **béns immobles** es poden diferenciar quatre tipus:

Elements industrials: per la seua naturalesa o per la desaparició de la resta dels seus components, però que, pel seu valor històric, arquitectònic, tecnològic, etc., siguen un testimoni suficient d'una activitat industrial a la qual exemplifiquen.

Conjunts industrials en els quals es conserven els components materials i funcionals, així com la seua articulació; és a dir, constitueixen una mostra coherent i representativa d'una determinada activitat industrial, com és, per exemple, una factoria.

Paisatges industrials: són de caràcter evolutiu i en ells es conserven en el territori els components essencials dels processos de producció d'una o diverses activitats industrials. Són un escenari privilegiat per a l'observació de les transformacions i els usos que les societats han fet dels seus recursos.

Sistemes i xarxes industrials per al transport de l'aigua, energia, mercaderies, viatgers, comunicacions, etc., que constitueixen per la seua articulació complexa i els seus valors patrimonials un testimoni material de l'ordenació territorial, de la mobilitat de persones, idees o mercaderies o de l'art de construir l'obra pública del període contemporani.

Entre els **béns mobles** es poden diferenciar quatre tipus:

•**Artefactes** compostos per mecanismes destinats a l'obtenció, transformació i conducció de substàncies, a la producció d'energia o al transport i a la comunicació.

•**Utiltatges:** eines necessàries per a l'acompliment dels procediments tècnics associats a les activitats econòmiques.

•Mobiliari i accessoris de l'entorn social del treball.

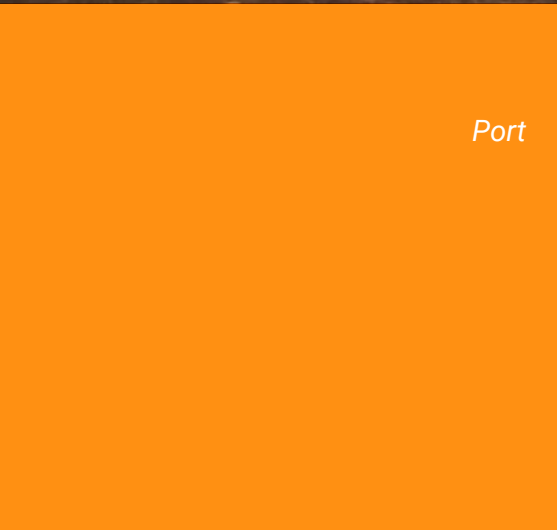
S'inclouen també els béns d'equipament moble dels espais de residència, gestió, assistencial o d'oci relacionats amb els establiments industrials, vestimenta...

•**Arxius:** estan compostos pels documents escrits o iconogràfics generats per les activitats econòmiques i les relacions industrials. S'inclouen en aquest apartat els fons bibliogràfics relacionats amb la cultura del treball. El registre de les fonts orals i visuals es considera prioritari per la seua fragilitat i el perill de desaparició.

Entre els **béns immaterials** es troben: les entitats de memòria d'indústria, aquells testimonis, institucions o col·leccions unitàries que per la seua rellevància són part de la memòria històrica associada a un sistema de treball, disciplina científica o activitat investigadora relacionada amb la Cultura del Treball.



Nau de Tallers Generals



Port



Capvespre al port

3 /



ACTIVITATS

QUÈ ÉS PER A TU EL PATRIMONI INDUSTRIAL?

Defineix en una paraula què et suggereixen les següents imatges. Raona la resposta.



Resposta Oberta. FUM – BRUT – VELL- ANTIC

MEMÒRIA COL·LECTIVA

Demana una foto al teu avi/a o als teus pares que tinga alguna relació amb la història, el treball o les maneres de vida de la ciutat, i explica detalls de la foto com: lloc en la qual va ser feta, data aproximada, qui hi apareix, circumstància en la qual va ser feta la foto, per què l'has triada.

Pregunta als teus familiars sobre la història, les maneres de viure i el patrimoni del Port de Sagunt.

Suggeriments de preguntes:

-Saps com es va fundar el Port de Sagunt? **Es va fundar en 1902 amb la concessió a Ramón de la Sota i Eduardo Aznar de la construcció d'una línia de ferrocarril de Terol a Sagunt i un embarcador en la platja de Sagunt.**
-Coneixes alguna persona que haja treballat en la siderúrgia o en alguna empresa relacionada?

-Tens records de la vida quotidiana? **El xiulet de fàbrica marcava els horaris en la ciutat On es comprava? Si treballaves en fàbrica podies aconseguir els productes més barats en l'Economat. On anava la gent a divertir-se? a l'alberda a passejar, al cinema, als guateques, a les festes patronals**

-Hi havia habitatges diferenciats per als càrrecs superiors de l'empresa? **Sí. La majoria vivia en els xalets i adossats de la ciutat-jardí, però si no tenies família vivies en la Casa Gerència (actual Casino). Els càrrecs mitjans vivien en els xalets blaus.**

-Quins edificis antics se'n conserven? **Es conserven: l'Hospital Vell, el Sanatori d'AHV que ara és el Centre Cívic; les oficines de la Gerència, el Casino; la Ciutat Jardí, els Xalets Blaus, l'Economat, el Barri Obrer, l'Església de Begonya, el Magatzem d'Efectes i Recanvis, la Nau de Tallers Generals, l'Alt Forn, els col·legis de Begonya i Maria Immaculada, Aprenents, el camp de futbol, la Tinència d'Alcaldia, els blocs de cases (Ciudad Dormida, Wichita, Churruca, etc.).**

Quins no? **La resta d'elements fabrils de la siderúrgica, com els dos forns alts que van enderrocar, el Trenillo, l'Escola d'Aprenents en l'Alberda, el cinema Oma i el parc Victòria.**

Afig totes les preguntes que et vinguen al cap. Sent-te lliure per a preguntar el que vulgues.

ABANS DE LA VISITA

Quines expectatives tens de la visita? (Què esperes aprendre, descobrir...)

DURANT LA VISITA

Registra llocs i dades associats amb el lloc de la visita (Utilitza un full de la part posterior).

Anota descobriments sensorials:

- Olfacte:
- Oïda:
- Vista:

DESPRES DE LA VISITA

La visita va ser com esperaves? Explica per què.

¿Por què creus que aquesta visita al Patrimoni industrial del Port de Sagunt és important?

Creus que aquest patrimoni ha de conservar-se per al futur? Raona la teua resposta.

Comentaris finals.

DATA

SIGNATURA





1/



2/



3/



4/

Situa en el mapa i comenta els usos passats i presents d'aquests béns immobles.



passat / present

- 1/ Sanatori. Hospital / Centre Cívic
- 2/ Gerència.
 - Oficines: administratiu / administratiu
 - Ciutat-Jardí: residencial / cap
- 3/ Barri Obrer: residencial / residencial
- 4/ Església de Begonya: religiós / religiós
- 5/ Magatzem d'Efectes i Recanvis: industrial / cap
- 6/ Nau de Tallers Generals: industrial / cap
- 7. Alt Forn: industrial / Centre d'interpretació didàctica
- 8/ Economat: comercial / cap



5/



6/

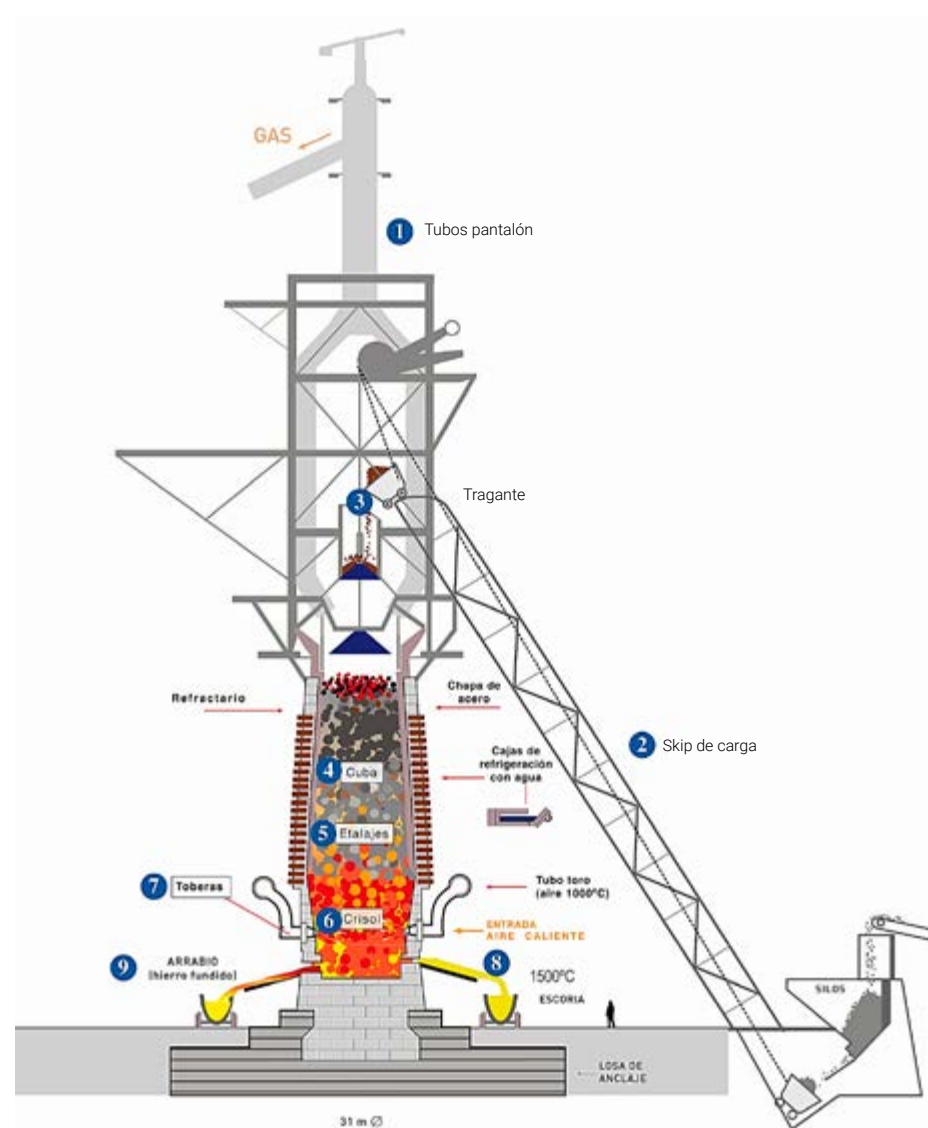
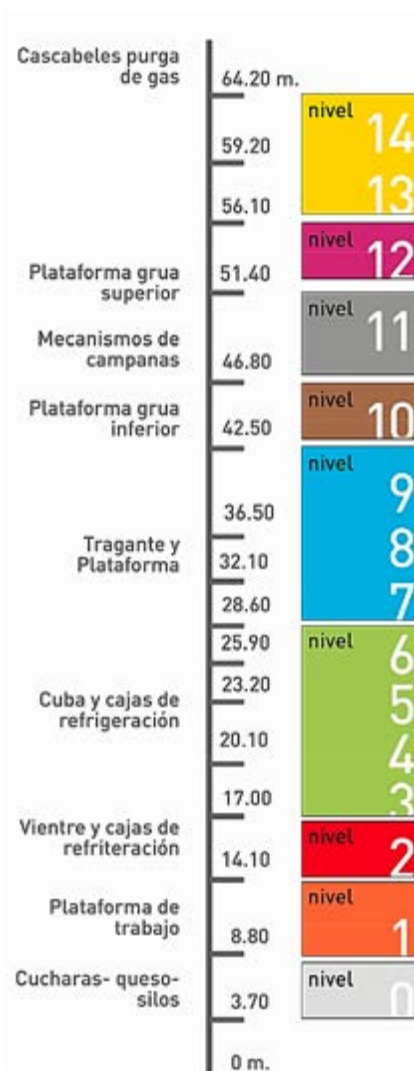


7/



8/

PARTS FONAMENTALS DE L'ALT FORN





TREBALLANT LA HISTÒRIA

Dibuixa un paisatge en què apareguen: el moll, la via del tren i la fàbrica..

El Port de Sagunt es va originar en les platges de Sagunt fa més de cent anys, aproximadament en 1900. Van ser els empresaris bascos Ramón de la Sota i Eduardo Aznar els qui van ajudar a crear aquest poble.

Van fundar una empresa que es deia Companyia Minera de Sierra Menera per a extraure mineral de ferro de les mines d'Ojos Negros i exportar-lo a Anglaterra amb vaixell.

Van construir una via per a trens de 204 km i el seu recorregut anava des de les mines d'Ojos Negros a Terol fins al Port de Sagunt. Van fer també un moll en les platges de Sagunt per a carregar el mineral en els vaixells, que ara és el pantalà.

Els miners treien el mineral de ferro de les mines d'Ojos Negros, el carregaven en els trens que venien al Port de Sagunt i els treballadors que vivien ací el netejaven i el carregaven en vaixells al moll per a vendre'l a altres països.

En 1917, l'empresari Ramón de la Sota construeix la Companyia Siderúrgica del Mediterrani prop del moll. La siderúrgica era una fàbrica per a fer acer amb el mineral de ferro que treien de les mines.

Contesta.

Com es diu l'empresa minera que van crear els empresaris bascos? **Compañía Minera de Sierra Menera**

Quants metres feia la via del tren fins al Port de Sagunt? **204Km**

On van construir el moll? **En les platges de Sagunt**

Què fabricava la Companyia Siderúrgica del Mediterrani? **Acer**

Uneix amb fletxes



Quan construïren el moll en les platges de Sagunt, i més tard la siderúrgica, no hi havia ni cases, ni carrers, ni fanals. Només hi havia horts, i com que cada vegada venien més persones a treballar des de tot Espanya, els empresaris van construir cases, carrers i places per a la naixent població. Van construir també un hospital, una església, un mercat, col·legis i fins i tot un camp de futbol perquè en el temps lliure les persones que treballaven al Port de Sagunt pogueren divertir-se fent esport.

En el temps lliure, la plantilla treballadora de la siderúrgica es divertia practicant esport (handbol, futbol...).

En aquest edifici es curava a les persones que emmalaltien o tenien un accident.

És un lloc on els qui treballaven en la siderúrgica podien comprar productes més barats

Aquesta construcció servia per a carregar el mineral de ferro en els vaixells.

Ací estudiaven els fills dels treballadors i treballadores i aprenien per poder treballar en la siderúrgia. Les filles estudiaven al Col·legi M^a Immaculada

BIBLIOGRAFIA I WEBGRAFIA

- AGUILAR, Inmaculada (1998) "Arqueología Industrial: un patrimonio por descubrir. Sagunto y el patrimonio industrial siderúrgico", En: Braçal, Revista del Centre d' Estudis del Camp de Morvedre. nº. 17 - 18, (Actes del 2on. Congrés d'Estudis sobre el Camp de Morvedre. Sagunt, Faura, Estivella 1996) pp. 35 - 53.
- ANDRES, Empar (1993) "L'Arxiu Històric-Industrial de Sagunt. Orígens, Fons i Inventari", En: Braçal, Revista del Centre d'Estudis del Camp de Morvedre, nº 7, pp. 103-114.
- BODÍ, Julio, FAUS, A. y GONZÁLEZ, R. (2007), Los cambios estructurales del mercado laboral como condicionantes de la identidad social e individual de los trabajadores. El caso del Puerto de Sagunto, AHM. Valencia. (Sin editar)
- BODÍ, Julio (2012). "¿Y ahora qué? Patrimonio, trabajo e identidad a 26 años de la reconversión industrial en Puerto de Sagunto". En Sociología del Trabajo. Número 52. Madrid. Siglo XXI. Pp. 23-45.
- BODÍ, Julio (2015) "De chatarra a patrimonio. El proceso de patrimonialización de las antiguas instalaciones sidero-metalúrgicas de Puerto de Sagunto (1984-2014). Tesis doctoral. Departamento de Sociología y Antropología. Universidad de Valencia.
- COLECTIVO LA COMPAÑÍA (1998) 14 años después, Grao. Publicación sobre Patrimonio Industrial y Cultura, núm. 2, pp. 5-7.
- COMISIÓN CIUDADANA PARA LA DEFENSA DE LA GERENCIA DE AHM (1997) Manifiesto de la Comisión Ciudadana en la 2ª fiesta por la Gerencia Pública, Grao. Publicación sobre Patrimonio Industrial y Cultura, núm. 1, pp. 9-10.
- COS-GAYÓN, Fernando (2002) "Imagen de la siderurgia local a través de sus publicaciones". En Braçal, nº 25, 2002, pp. 83-100.
- COSTA SANZ, J. ET AL.(GRUP CONTRAST) (1995) Guia-Itinerari Arqueològic-industrial de Port de Sagunt, Materials Didàctics, 12, Sagunt, Fundació Municipal de Cultura.
- GARCÉS, Sonia (2000), Difusión del Patrimonio Histórico-Industrial de Puerto de Sagunto (1900 - 1936) Elaboración de una Guía Didáctica, Máster de Conservación y Gestión del Patrimonio Cultural. 5ª Edición. Universidad de Valencia. (Editado como guía turística, Ayuntamiento de Sagunto).
- GIRONA, Manuel y VILA, José (1991) Arqueología Industrial en Sagunto, Valencia, Edicions Alfons El Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.
- GIRONA, Manuel (1989) Minería y siderurgia en Sagunto (1900-1936), Valencia, Edicions Alfons El Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.
- HEBENSTREIT, María (2010), "Conflicto y cultura de negociación en Altos hornos de Sagunto, 1959-1975". En Historia, trabajo y sociedad. Número 1.Madrid. Fundación 1º de Mayo.
- HEBENSTREIT, María (2014) La oposición al franquismo en Puerto de Sagunto (1958-1977). València. PUV.
- MARTÍN, José (1990), Urbanismo y Arquitectura Industrial en Puerto de Sagunto, Sagunto, Caja de Ahorros de Sagunto.
- MARTÍN, José (1995) "El ferrocarril minero de Ojos Negros a Sagunt. Arqueología industrial y patrimonio ferroviario", En: Saitabi, núm. 45, Xàtiva, pp. 275-288,1995.
- MONTIEL, Gonzalo (2004). "Identidad, fotografía y territorio: el patrimonio audiovisual". En Braçal, nº 28-29, pp. 263-271.
- MONTIEL, Gonzalo (2015) "La fotografía industrial y el archivo de empresa en la siderurgia del Puerto de Sagunto: representación, poder e identidad (1944-1976)". Revista Española de Investigaciones Sociológicas. Número 149. Pp. 65-86.

- MUSEU DE BELLES ARTS DE VALÈNCIA (2006) Mirades industrials: empremtes humanes. Valencia, Consorci de Museus de la Comunitat Valenciana.
- OLMOS, Miguel (1984). Breve Historia de la siderúrgica saguntina. La Batalla de AHM. València. Gráficas Torsan.
- PEREIRÓ, Mario (1991) Imagen y memoria de la Arqueología Industrial en Puerto de Sagunto. Varia Bibliográfica, Braçal, Revista del Centre d'Estudis del Camp de Morvedre, núm 4, pp. 144-146.
- RIVAS, V. Manuel (2000), "Recuperación del Patrimonio Histórico-Documetal: los planos del complejo siderúrgico del Mediterráneo CSM, AHV, AHM y SIDMED", En: Braçal, Revista del Centre d'Estudis del Camp de Morvedre, nº 20, pp. 273-284.
- SÁEZ GARCÍA, M. A. y DÍAZ MORLÁN, P. (2009). El puerto de acero. Historia de la siderurgia de Sagunto (1900-1984). Madrid
- SARASOLA, A. (1999). Minas y ferrocarril. Ojos Negros-Sagunto. Siderurgia integral. Testimonio de un ingeniero en la dirección de una empresa 1947-1967. Barcelona. Alba Editorial.
- VV.AA. (1999) Reconversión y revolución. Industrialización y Patrimonio en el Puerto de Sagunto, Catálogo de Exposición, Valencia, Universidad de Valencia.
- VV.AA (2011) Jóvenes obreros en el paraíso, Catálogo de Exposición, Valencia, Universidad de Valencia.

Internacional

Internacional Council on Monuments and Sites (ICOMOS) <http://www.international.icomos.org/>
The Internacional Committee for the Conservation of the Industrial Heritage <http://www.ticcih.es/>
UNESCO <http://www.portal.unesco.org/>

Estat Espanyol

Organismos y asociaciones

Asociación de Patrimonio Industrial Valenciano <https://apiva.wordpress.com/>

Asociación Vasca de Patrimonio Industrial y Obra Pública (AVPIOP) <http://avpiop.com/>

Instituto del Patrimonio Cultural de España <http://ipce.mcu.es/conservacion/planesnacionales/patrimo-nio.html>

Incuna, Asociación de Arqueología Industrial. <http://incuna.es/>

Blogs i revistes

Llámpara Patrimonio Industrial <http://llamparas.blogspot.com.es/>

Patrimonio Industrial Arquitectónico <http://patrindustrialquitectonico.blogspot.com.es/>

Revista Monsacro <http://www.arqueologiaypatrimonioindustrial.com/>

Port de Sagunt

Asociación Memoria Industrial y Movimiento Obrero <http://amimo.es/>

Barrio Obrero. Asociación Cultural <http://barrioobrero.es/>

Casino Recreativo y Cultural Puerto de Sagunto <http://www.casinopuertosagunto.com/>

Fundación de la Comunidad Valenciana de Patrimonio Industrial de Puerto de Sagunto <https://fcvsagun-to.wordpress.com/>

Sagunt. Sume de cultures. Ajuntament de Sagunt http://www.aytosagunto.es/es-es/laciudad/Paginas/patrimonio_ciudad.aspx